

ANNA KANIOS

Maria Curie-Skłodowska University,
Poland

ORCID iD: orcid.org/0000-0002-4349-7833

ANNA ŁADA

Maria Curie-Skłodowska University,
Poland

ORCID iD: orcid.org/0000-0002-4625-0406

ANNA BOCHEŃSKA-BRANDT

Ludwig Fresenius Schulen gem. GmbH,
Germany

ORCID iD: orcid.org/0000-0002-2851-8990

PROCES USAMODZIELNIANIA WYCHOWANKÓW PIECZY ZASTĘPCZEJ W POLSCE – WYZWANIA I PERSPEKTYWY

THE PROCESS OF BECOMING INDEPENDENT OF FOSTER CARE PUPILS IN POLAND – CHALLENGES AND PROSPECTS

ABSTRACT

Research Aim: The aim of this study was to find out the opinions of managers of social welfare institutions on the process of empowerment of foster care alumni.

Methods: The research method was a diagnostic survey, and the research tool was a survey questionnaire on the process of empowerment of foster care alumni for managers of social welfare institutions (by Anna Kanios). The research was conducted in person in June-October 2023. The research area was the Lubelskie Voivodeship, while in institutional terms it was the District Family Assistance Centers.

Results: The results of the study indicate that in recent years the number of foster families in Poland has been decreasing. Alumni most often make decisions to become independent due to the desire to leave the care facility / foster family, the desire to take a job and live on their own. PCPRs, as entities organizing foster care, see the biggest problem in the process of becoming independent as the difficulty of securing housing. There is no single program for emancipation in Poland. Each county develops it for itself. Guardians of emancipation are not able to perform their function fully due to the bureaucratic nature of the tasks.

Conclusions: It seems necessary to reform the foster care system. To relieve the burden on guardians of emancipation and foster care coordinators by reducing tasks related to documentation in favor of real work with the family and the foster child. It also seems important to conduct monitoring of the fate of those who become independent. Additional support is worth extending to staff and foster parents by conducting additional training, workshops, informational meetings.

STRESZCZENIE

Cel: Celem badań było poznanie opinii kadry zarządzającej instytucjami pomocy społecznej na temat procesu usamodzielniania wychowanków pieczy zastępczej.

Metody: Metodą badań był sondaż diagnostyczny, zaś narzędziem badawczym *questionariusz ankiety na temat procesu usamodzielnienia wychowanków pieczy zastępczej dla kadry zarządzającej instytucjami pomocy społecznej* (aut. Anny Kanios). Badania przeprowadzono osobiście w okresie czerwiec-październik 2023 roku. Terenem badań było województwo lubelskie, zaś w sensie instytucjonalnym były to Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie.

Wyniki: Wyniki badań wskazują, iż w ciągu ostatnich lat liczba rodzin zastępczych w Polsce maleje. Wychowankowie najczęściej podejmują decyzje o usamodzielnieniu z powodu chęci opuszczenia placówki opiekuńczo-wychowawczej /rodziny zastępczej, chęci podjęcia pracy i życia na własny rachunek. PCPR-y jako podmioty

organizujące pieczę zastępczą największy problem w procesie usamodzielnienia upatrują w trudnościach w zapewnieniu lokalu mieszkalnego. W Polsce nie funkcjonuje jeden program usamodzielnienia. Każdy powiat go sobie wypracowuje. Opiekunowie usamodzielnienia nie są w stanie wywiązywać się w pełni ze swej funkcji ze względu na zbiurokratyzowanie zadań.

Wnioski: Konieczne wydaje się zreformowanie systemu pieczy zastępczej. Odciążenie opiekunów usamodzielnienia oraz koordynatorów pieczy zastępczej poprzez zmniejszenie zadań związanych z dokumentacją na rzecz realnej pracy z rodziną i wychowankiem. Ważne wydaje się również prowadzenie monitoringu losów osób usamodzielnionych. Dodatkowym wsparciem warto objąć kadrę oraz rodziców zastępczych poprzez prowadzenie dodatkowych szkoleń, warsztatów, spotkań informacyjnych.

KEYWORDS: *process of independence, foster care ward, Poland, Germany*

SŁOWA KLUCZOWE: *proces usamodzielniania, wychowanek pieczy zastępczej, Polska, Niemcy*

WPROWADZENIE

Rodzina jako podstawowa komórka społeczna, odgrywa kluczową rolę w życiu każdego człowieka, w tym dziecka i całego społeczeństwa. Środowisko rodzinne powinno być bezpieczną, pełną miłości i wrażliwości, opartą na stabilności emocjonalnej przestrzenią, sprzyjającą rozwojowi dziecka, kształtowaniu jego postaw, norm i wartości (Harewska, Gajewska, 2022, s. 13).

Jak pisze A. Giddens nie ma zmian bardziej znaczących dla życia społecznego, niż te które zachodzą w rodzinach, w sferze życia osobistego i relacji małżeńsko – rodzicielskich (2007, s. 260). Nowym przeobrażeniem życia rodzinnego, towarzyszą stare problemy, które wpływają destrukcyjnie na funkcjonowanie rodziny. Wśród nich wymienić należy biedę, ubóstwo, bezrobocie, uzależnienia czy przemoc (Warzywoda-Kruszyńska, 2012, s. 5-6). Dynamiczne zmiany jakie zachodzą we współczesnych rodzinach mają wpływ również na dzieci. Nie każde z nich ma możliwość, by wzrastać w środowisku pełnym szacunku, zrozumienia, bliskości przy jednoczesnym zapewnieniu godnych warunków bytowych i odpowiedniej opieki. Dlatego w sytuacji, gdy bezpieczeństwo

dziecka jest zagrożone, a podstawowe funkcje, jakie spoczywają na rodzicach, nie są przez nich wypełniane, dziecko może zostać objęte alternatywną formą opieki rodzicielskiej, jaką jest rodzicielstwo zastępcze (Jamrożek, 1996, s. 57).

Pieczna zastępcza to zespół instytucji i działań, których celem jest zapewnienie dziecku i rodzinie opieki i wychowania w wypadku niemożności sprawowania pieczy i wychowania przez rodziców. Dziecko umieszczone jest w tych instytucjach na podstawie orzeczenia sądu (Gierszewska, 2011, s. 21). Jak stwierdza J. Matejek (2020, s.111) *umieszczenie dziecka w systemie pieczy zastępczej, należy traktować jako przejściową formę zabezpieczenia sytuacji opiekuńczo – wychowawczej, podejmując jednocześnie – jeżeli istnieje taka możliwość pracę z rodziną na rzecz powrotu dziecka do domu.*

Wszelkie kroki podejmowane przez opiekunów zastępczych, po zabezpieczeniu podstawowych potrzeb wychowanka, winny koncentrować się na kształtowaniu w nim gotowości do samodzielnego życia i funkcjonowania społecznego. Działania te powinny być dobrane odpowiednio, do wieku i gotowości wychowanka. Formalnie proces usamodzielnienia trwa od 18 do 25 roku życia wychowanka, jednak zasadniczo proces ten rozpoczyna się dużo wcześniej. Jak wskazuje T. Polkowski usamodzielnienie nie jest zdarzeniem jednostkowym, a długotrwałym procesem (2015, s. 8). Zdaniem J. Raczkowskiej przygotowanie wychowanka do dorosłego życia powinno przejawiać się w konkretnych działaniach, takich jak: uregulowanie sytuacji prawnej i relacji z rodziną pochodzenia, opracowanie planu usamodzielnienia, kształtowanie postaw prospołecznych, szacunku, umiejętności nawiązywania relacji, dbania o wspólne dobro i otoczenie (1983, s. 141-142).

Wychowanek u progu usamodzielnienia wybiera sobie opiekuna usamodzielnienia z którym opracowuje indywidualny program usamodzielnienia (Miłoś, 2015,s.98). Opiekun usamodzielnienia winien posiadać odpowiednie kompetencje społeczne, mieć bliską relację z wychowankiem i umiejętność motywowania go oraz wspierania. Ustawodawca nie wskazuje jednoznacznie zadań jakie spoczywają na opiekunie usamodzielnienia, przez co osoby te działają często intuicyjnie. Jak pisze D. Ławniczak (2014, s. 60) *dość często występują problemy z uzyskaniem odpowiednich kandydatów na opiekunów usamodzielnienia dających rękojmię należytego wykonywania swoich zadań.*

Ważnym etapem usamodzielnienia jest opracowanie przez wychowanka indywidualnego programu usamodzielnienia. Ma on na celu nakreślenie ścieżki edukacyjnej, zawodowej, planów związanych z miejscem zamieszkania po opuszczeniu rodziny zastępczej oraz planów życiowych wychowanka. Powinien on uwzględniać aspiracje osoby usamodzielnianej, jej kwalifikacje i kompetencje. Jak zauważa P. Chrzanowska (2017, s. 159) *prawidłowo skonstruowany program ma stanowić przydatne narzędzie do zaplanowania procesu usamodzielnienia.*

Wychowankom opuszczającym pieczę zastępczą przysługuje pomoc na usamodzielnienie, którą regulują zapisy Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z 9 czerwca 2011 roku. Wychowanek może liczyć na wsparcie finansowe na usamodzielnienie. Jest to wsparcie dedykowane osobom, które nie przekraczają określonego w aktach prawnych progu dochodowego, wypłacane na wniosek osoby usamodzielnianej. Innym rodzajem wsparcia jest świadczenie na kontynuowanie nauki, wypłacane przez cały rok kalendarzowy, maksymalnie do 25 roku życia, po uprzednim przedstawieniu zaświadczenia ze szkoły o kontynuowaniu nauki. Ostatnią finansową formą wsparcia jest pomoc na zagospodarowanie. To również jednorazowe świadczenie, wypłacane nie później niż do ukończenia przez osobę usamodzielnianą 26. roku życia. O pomoc taką również należy wnioskować. Wśród wsparcia niematerialnego, wyróżnić można pomoc: w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych, w tym w mieszkaniu chronionym czy uzyskaniu zatrudnienia, ale też wsparcie psychologiczne czy prawne. Jak wskazuje M. Jerszow (2019, s. 86), powołując się na raport kontroli NIK rozwiązania w zakresie pomocy wychowankom usamodzielnianym *sprowadzają się głównie do doraźnej pomocy finansowej, utrzymanej na minimalnym poziomie, która nie zapewnia bezpiecznych warunków rozwoju.*

ASPEKTY PRAWNE SYSTEMU OPIEKI ZASTĘPCZEJ W POLSCE

Uwarunkowania prawne dotyczące formalnego funkcjonowania rodzin zastępczych w Polsce wynikają przede wszystkim z postanowień *Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* oraz *Ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej*. Zaś instytucją odpowiedzialną za powoływanie i funkcjonowanie rodzin zastępczych jest organizator rodzinnej pieczy zastępczej będący zazwyczaj jednostką organizacyjną działającą w ramach powiatowych centrów pomocy rodzinie.

Zgodnie z *Ustawą z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, możemy wyróżnić następujące formy pieczy zastępczej: rodzina zastępcza (spokrewniona, niezawodowa, zawodowa, w tym pełniąca funkcję pogotowia rodzinnego i zawodowa specjalistyczna) oraz rodzinny dom dziecka (*Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, art. 39, ust. 1, Dz. U. z 2022 r. poz. 447).

Rodzinę zastępczą mogą stanowić małżonkowie lub osoby niepozostające w związku małżeńskim po spełnieniu szeregu wymagań regulowanych art.42 *Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, zgodnie z którym pełnienie funkcji rodziny zastępczej oraz prowadzenie rodzinnego domu dziecka może być powierzone osobom, które:

1. dają rękojmię należytego sprawowania pieczy zastępczej;
2. nie są i nie były pozbawione władzy rodzicielskiej, oraz władza rodzicielska nie jest im ograniczona ani zawieszona;
3. wypełniają obowiązek alimentacyjny (...);
4. nie są ograniczone w zdolności do czynności prawnych;
5. są zdolne do sprawowania właściwej opieki nad dzieckiem, co zostało potwierdzone:
 - a. zaświadczeniem lekarskim o stanie zdrowia (...);
 - b. opinią o posiadaniu predyspozycji i motywacji do pełnienia funkcji rodziny zastępczej lub prowadzenia rodzinnego domu dziecka wystawioną przez psychologa (...);
6. przebywają na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, z tym że w przypadku cudzoziemców ich pobyt jest legalny;

7. zapewnią odpowiednie warunki bytowe i mieszkaniowe umożliwiające dziecku zaspokajanie jego indywidualnych potrzeb, w tym:
 - a. a) rozwoju emocjonalnego, fizycznego i społecznego;
 - b. b) właściwej edukacji i rozwoju zainteresowań
 - c. c) wypoczynku i organizacji czasu wolnego;
- 8) nie figurują w bazie danych Rejestru Sprawców Przepstępstw na tle seksualnym (...) *Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, art. 42, ust.1, Dz. U. z 2022 r. poz. 447).

Ponadto rodzic zastępczy nie może być skazany prawomocnym wyrokiem za umyślne przestępstwo.

Na mocy *Ustawy o wspieraniu rodziny...* w rodzinie zastępczej zawodowej i niezawodowej, w tym samym czasie, może przebywać nie więcej niż troje dzieci. Wyjątek stanowi umieszczenie w pieczy zastępczej rodzeństwa. Wówczas po uzyskaniu pozytywnej opinii koordynatora ds. rodzinnej pieczy zastępczej i za zgodą rodziny zastępczej, w której miałyby być umieszczone rodzeństwo, dopuszcza się na umieszczenie większej liczby dzieci w tym samym czasie. W sytuacji, gdy w rodzinie zastępczej zawodowej lub rodzinie zastępczej niezawodowej przebywa więcej niż troje dzieci, na wniosek rodziny zastępczej, można zatrudnić osobę do pomocy przy sprawowaniu opieki nad dziećmi i przy pracach gospodarskich (art. 57, ust. 1a *Ustawy o wspieraniu rodziny...*).

Ustawodawca planując organizację systemu pomocy dziecku i rodzinie, główne zadania powierzył jednostkom samorządu terytorialnego i administracji rządowej. Taką jednostką jest powiat, który to *realizuje zadania publiczne w zakresie pomocy społecznej, polityki prorodzinnej, edukacji publicznej, promocji i ochrony zdrowia, a także porządku publicznego i bezpieczeństwa mieszkańców*. Warto zwrócić uwagę, że ze względu na nałożenie na powiaty obowiązku powoływania nowych instytucji pomocy społecznej, powinny one zapobiegać zagrożeniom życia i zdrowia lokalnej społeczności oraz być najbliżej realnych problemów, z jakimi borykają się na co dzień mieszkańcy danego powiatu.

Jednostkami organizacyjnymi powiatu zajmującymi się kreowaniem lokalnych systemów pomocy, w tym między innymi problematyką rodzicielstwa zastępczego, są Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie, zwane powszechnie PCPR-ami.

SYSTEM OPIEKI ZASTĘPCZEJ W ASPEKTCIE MIĘDZYNARODOWYM (PRZYKŁAD NIEMIEC)

W Niemczech termin rodzina zastępcza obejmuje szeroką gamę konstelacji rodzinnych, różnych układów i wymogów prawnych (Blandow, 2004, s.157). W 2021 r. w rodzinnych domach dziecka na terenie Niemiec przebywało 210 tys. młodych ludzi, zaś w rodzinach zastępczych wychowywało się około 87 tys. dzieci. Od 2019 r. niestety spada liczba aktywnych rodzin zastępczych w Niemczech (Destatis, Statistisches Bundesamt, 2022).

Opieka całodobowa zgodnie z § 33 SGBVIII jest formą pomocy edukacyjnej/wychowawczej zgodnie z § 27 SGBVIII. Pomoc ta obejmuje zakwaterowanie, edukację i opiekę nad dziećmi, czasowo lub na stałe, w systemie rodzinnym poza rodziną pochodzenia (Ecarius, 2007, s. 580). W przypadku opieki całodobowej przyszłość dziecka nadal jest całkowicie niejasna. Dzieci często są przyjmowane pod opiekę ze względu na ryzyko dla ich dobrostanu w rodzinie pochodzenia. Dlatego zanim będzie można podjąć decyzję dotyczącą przyszłości dziecka, należy najpierw wyjaśnić całą sytuację (Deutscher Verein für öffentliche und private Fürsorge e.V. 2022, s. 98).

Jak już wspomniano, opiekę pełnoetatową regulują zapisy zawarte w § 33 SGB VIII. Opieka ta stanowi podstawę prawną pomocy edukacyjnej i wychowawczej. W art. 6 ust. 1 i 3 Ustawy Zasadniczej chronione są stosunki opieki trwające przez dłuższy okres czasu (Bundesministerium der Justiz, 2022). W ramach opieki całodobowej rodzicom zastępczym wypłacany jest zasiłek opiekuńczy, który pokrywa wydatki materialne, koszty wychowania dziecka, pomoc związaną z wydarzeniami takimi jak różne imprezy/eventy. Zarówno zasiłek opiekuńczy, zapomoga eventowa oraz dotacje ze środków publicznych są wolne od podatku (Bundesministerium der Justiz, 2023).

Kolejnym ważnym paragrafem jest art. 1688 niemieckiego kodeksu cywilnego (BGB), który reguluje uprawnienia decyzyjne opiekunów. Oznacza to, że niezależnie od tego, czy dziecko przebywa w rodzinie zastępczej na stałe czy czasowo, opiekun zastępczy ma prawo do podejmowania codziennych decyzji i reprezentowania sprawującego władzę rodzicielską (Bundesministerium der Justiz, 2023)

Czasem z różnych powodów rodzice są przytłoczeni odpowiedzialnością za swoje dziecko i we własnej rodzinie nie ma zapewnionego wychowania

zgodnego z dobrem dziecka. Wtedy urząd ds. młodzieży ma prawo umieścić dziecko czasowo lub na stałe w rodzinie zastępczej lub placówce wychowawczej. Dziecko może wychowywać się w rodzinach zastępczych na czas określony lub na stałe. Osoby mogą przebywać w rodzinie zastępczej do 21 roku życia, a w indywidualnych przypadkach nawet do 27 roku życia. Możliwe jest, że rodzina pochodzenia ponownie przejmie wychowanie dziecka, jeśli w rodzinie pochodzenia poprawią się warunki edukacyjne.

W Niemczech, co ciekawe każdy może adoptować dzieci, także osoba samotna lub para tej samej płci. Warunkiem jest, że osoba ta jest odpowiednia do tego zadania i chce współpracować z Urzędem ds. Dzieci i Młodzieży oraz biologicznymi rodzicami dziecka. Zgodnie z niemieckim prawem każda osoba chcąca adoptować dziecko musi mieć ukończone 25 lat i posiadać nieograniczoną zdolność do czynności prawnych. W przypadku małżeństw jedna osoba może być poniżej tego wieku, ale musi mieć ukończone 21 lat (BMFSFJ, 2021).

Znowelizowana Ustawa o pomocy adopcyjnej, która weszła w życie 1 kwietnia 2021 roku przeprojektowała system adopcyjny w następujących punktach: kompleksowe doradztwo, wyjaśnienie i większa otwartość, wzmocnienie w mediach, pomoc w adopcjach międzynarodowych (BMFSFJ, 2021). Każdy rodzic zastępczy na terenie Niemiec ma prawo do miesięcznego zasiłku opiekuńczego, który wypłaca Urząd ds. Młodzieży. Środki finansowe można przeznaczyć na pokrycie kosztów wyżywienia, zakwaterowania, odzieży i innych potrzeb. Zasiłek opiekuńczy obejmuje także część wydatków na wychowanie dziecka.

Wysokość zasiłku opiekuńczego, w przypadku opieki w pełnym wymiarze godzin jest różna i zależna od wieku dziecka. Różni się w zależności od kraju związkowego (Bundesland). Jako przykład na rok 2023 w Badenii-Wirtembergii, wysokość zasiłku opiekuńczego dla dzieci w wieku do 6 lat wynosi 951 euro na dziecko, dla dzieci w wieku pomiędzy 6 a 12 rokiem życia – 1095 euro na dziecko, zaś dla młodzieży w wieku pomiędzy 12 a 18 rokiem życia jego wysokość to 1231 euro na osobę. Dodatkowo osobom przebywającym w pieczy zastępczej należy się zwrot kosztów wydatków materialnych do kwoty 639 euro na osobę (dla dziecka w wieku do 6 r. ż), 783 euro na osobę dla dziecka w wieku pomiędzy 6 a 12 r. ż oraz 919 euro na osobę dla młodzieży w wieku pomiędzy 12 a 18 r. ż. (Deutscher Verein für öffentliche und private Fürsorge e.V. 2023).

PROCEDURA BADAWCZA

Przedmiotem badań są opinie kadry zarządzającej instytucjami pomocy społecznej w Polsce na temat procesu usamodzielniania wychowanków pieczy zastępczej.

Proces usamodzielnienia rozumiany jest jako ciąg działań mających na celu wejście osoby usamodzielnianej w dorosłe samodzielne życie w integracji ze środowiskiem (Jerszow, 2019, s. 79).

Celem badań jest diagnoza sądów i opinii osób kierujących oraz organizujących pieczę zastępczą w Polsce na temat procesu usamodzielniania wychowanków pieczy zastępczej.

Problemy badawcze sformułowano następująco:

1. Na czym polega specyfika organizacji pieczy zastępczej na poziomie powiatu w opinii dyrektorów i koordynatorów PCPR?
2. Jaka jest rola opiekuna usamodzielnienia w procesie uzyskiwania samodzielności przez wychowanków w opinii respondentów?
3. Jakie znaczenie dla efektywności procesu usamodzielniania ma osoba samego wychowanka w opinii badanych?

Terenem badań było województwo lubelskie, zaś w sensie instytucjonalnym były to Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie. Badania rozpoczęto od uzyskania zgody od kierownictwa placówek na przeprowadzenie badań, realizowano je w sposób tradycyjny, osobiście. Badaniami objęto 22 PCPR-y, wszystkie funkcjonujące na obszarze woj. lubelskiego. W sensie osobowym było to 22 osoby pełniące funkcje kierownicze w w/w instytucjach pomocy społecznej. Badania przeprowadzono w okresie czerwiec-październik 2023 roku. Metodą badań był sondaż diagnostyczny, techniką ankieta, zaś narzędziem badawczym *kwestionariusz ankiety na temat procesu usamodzielnienia wychowanków pieczy zastępczej dla kadry zarządzającej instytucjami pomocy społecznej (aut. Anny Kanios)*. Narzędzie składa się z 43 pytań. Zostało podzielone na 4 części: pierwsza dotyczy danych społeczno-demograficznych badanych osób (8 pytań). Druga została poświęcona kwestiom liczby rodzin zastępczych koordynatorów oraz wychowanków pieczy zastępczej na terenie powiatu (9 pytań). Kolejna, trzecia część dotyczy osoby opiekuna

usamodzielnienia (15 pytań). Część czwarta koncentruje się wokół osoby usamodzielniającego się wychowanka (9 pytań).

WYNIKI BADAŃ WŁASNYCH

Pierwszą analizowaną kwestią była specyfika organizacji pieczy zastępczej na poziomie powiatu w opinii dyrektorów i koordynatorów PCPR. Analizie poddano opinie na temat liczby koordynatorów/ pracowników zajmujących się kwestiami pieczy zastępczej w stosunku do potrzeb, powody, które zazwyczaj decydują o podjęciu przez wychowanków pieczy zastępczej decyzji o usamodzielnieniu, trudności/ograniczenia/wyzwania PCPR jako kluczowego podmiotu organizującego pieczę zastępczą na terenie powiatu.

Jak wykazały analizy empiryczne w opinii badanej kadry (68,18%) liczba koordynatorów zajmujących się kwestiami pieczy zastępczej jest wystarczająca w stosunku do potrzeb. Jedynie 5 jednostek (22,73%) wskazało, iż ta liczba jest za mała w stosunku do potrzeb. Dwie jednostki (9,09%) nie zajęły stanowiska w tej sprawie.

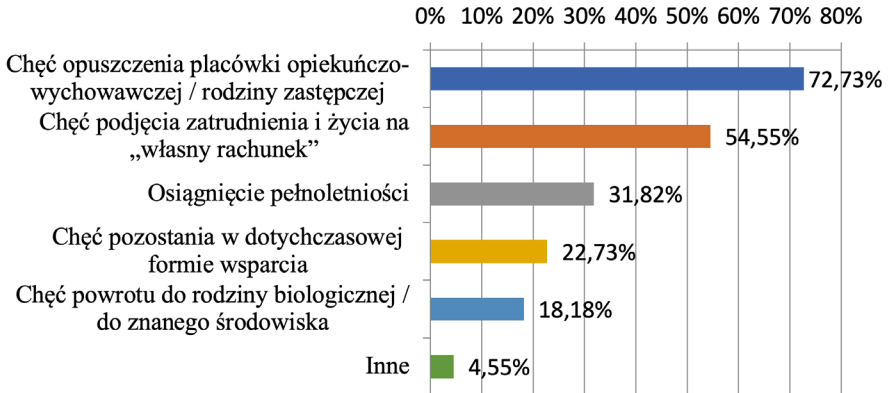
Połowa badanych (50% – 11 PCPR-ów) wskazała, iż liczba rodzin zastępczych w powiecie w przeciągu ostatnich 5 lat zmalała, 1/3 z nich stoi na stanowisku iż liczba ta rośnie (31,82% – 7 powiatów). Tylko 4 jednostki pomocowe stoją na stanowisku iż ona się nie zmienia na przestrzeni najbliższych lat.

Badanych dyrektorów oraz koordynatorów zapytano z czego wynika ta zmiana liczby rodzin zastępczych w powiecie w przeciągu ostatnich 5 lat w ich opinii. Najczęściej wskazywano kwestie braku kandydatów na rodziny zastępcze, duże wymagania stawiane rodzicom zastępczym oraz niekorzystny system zatrudniania (umowy zlecenia).

Kolejną analizowaną kwestia były powody podjęcia przez wychowanka decyzji o usamodzielnieniu. Zdecydowana większość badanych kierowników (72,73%) jest zdania, iż jest to chęć opuszczenia placówki opiekuńczo-wychowawczej /rodziny zastępczej, chęć podjęcia pracy i życia na własny rachunek (54,55%) badanej kadry. Co trzeci (31,82%) twierdzi, iż jest to po prostu fakt osiągnięcia przez młodzież pełnoletności. Niewielki odsetek badanych

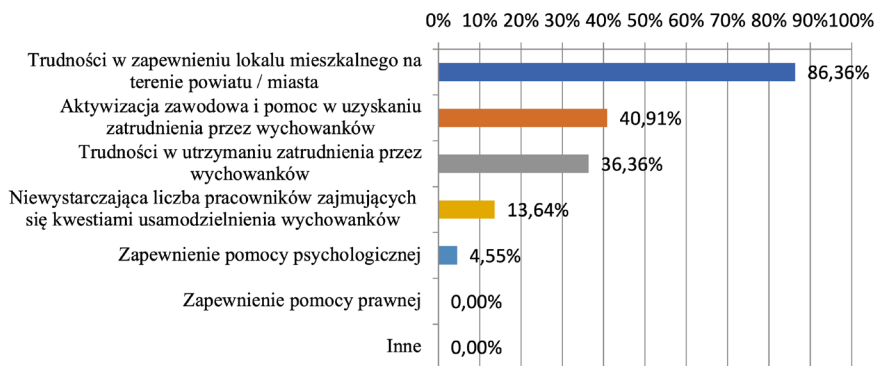
(22,73%) wskazał na chęć pozostania przez wychowanków w dotychczasowej formie wsparcia i chęć powrotu do rodziny biologicznej (18,18%).

Wykres 1. Powody podjęcia przez wychowanka decyzji o usamodzielnieniu

Trudności/ograniczenia, jakie dostrzegają badani jako kluczowe podmioty organizujące pieczę zastępczą na terenie powiatu były kolejnym zagadnieniem poddanym analizie empirycznej. Zdecydowana większość badanych powiatów (86,36%) dostrzega największy problem w procesie usamodzielnienia w trudnościach w zapewnieniu lokalu mieszkalnego na terenie powiatu/miasta dla osób opuszczających pieczę zastępczą. Niemal połowa badanych (40,91%) stoi na stanowisku, iż to aktywizacja zawodowa i pomoc w uzyskaniu zatrudnienia przez wychowanków jest barierą w ich skutecznym usamodzielnieniu. Kolejnym ważnym aspektem tego procesu jest utrzymanie zatrudnienia przez wychowanków pieczy zastępczej. Tutaj obawy zaprezentowało ponad 1/3 badanych (36,36%).

Wykres 2. *Trudności/ograniczenia, jakie dostrzegają badani jako kluczowe podmioty organizujące pieczę zastępczą na terenie powiatu*

Kolejnym zagadnieniem była rola opiekuna usamodzielnienia w procesie uzyskiwania samodzielności przez wychowanków. Analizie poddano zapisy prawne zawarte w *Ustawie o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* oraz w *Rozporządzeniu Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 3 sierpnia 2012 r. w sprawie udzielania pomocy na usamodzielnienie, kontynuowanie nauki oraz zagospodarowanie* jakie stawia się opiekunowi usamodzielnienia. Zastanawiano się czy funkcja opiekuna usamodzielnienia jest zbyt formalna oraz jakie znaczenie odgrywają relacje pomiędzy wychowankiem a opiekunem usamodzielnienia w procesie uzyskania samodzielności przez młodego człowieka.

Art.145.3 określa kto może pełnić funkcję opiekuna usamodzielnienia. W kontekście tego zapisu opiekunem usamodzielnienia może być każda osoba wskazana przez osobę usamodzielnianą. Jak ten zapis oceniają dyrektorzy instytucji organizujących ten proces? Jak wynika z analiz zdecydowana większość kierowników (77,27%) wskazała, iż zapis ten jest właściwy. Jedynie co piąty (22,73%) był przeciwnego zdania. Osoby badane miały możliwość uzasadnienia swojego stanowiska. Argumentami przemawiającymi za tym, iż obecny kształt zapisu ustawowego jest odpowiedni były najczęściej: brak osób chętnych do pełnienia funkcji opiekuna oraz konieczność zatwierdzenia kandydata przez dyrektora PCPR.

Pełnienie funkcji opiekuna usamodzielnienia wiąże się z nadmierną biurokracją. Ponadto dla pracowników służb społecznych to nie jest jedyna dodatkowa funkcja. Zapytano zatem respondentów czy wobec tego w ich opinii ta funkcja nie jest zbyt formalna i czy przy nadmiarze innych obowiązków są w stanie właściwie jej pełnić.

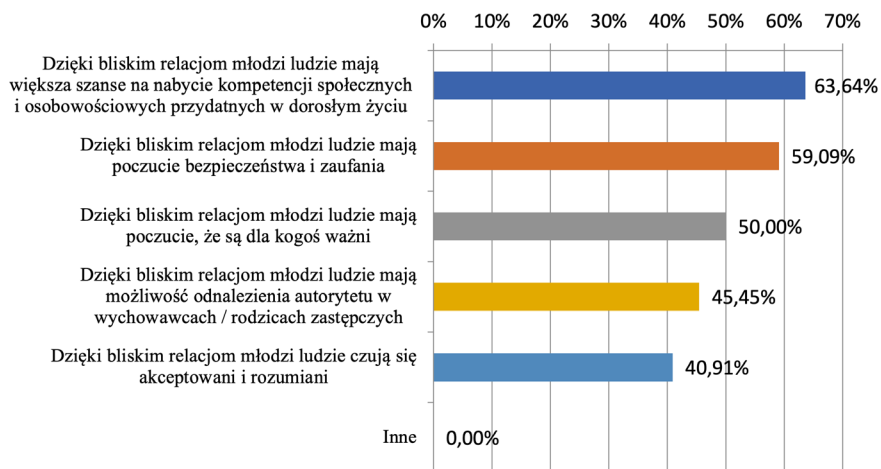
Zdecydowana większość badanych pracowników (59,09%) potwierdza iż nadmiar zadań o charakterze biurowym znaczenie utrudnia bezpośrednią pracę z wychowankiem w procesie usamodzielnienia. Jedynie 4 kierowników (18,18%) jest przeciwna tej opinii, podobny odsetek (18,18%) wstrzymał się od głosu.

Znaczenie relacji społecznych pomiędzy opiekunem usamodzielnienia a wychowankiem w procesie uzyskiwana samodzielności przez młodego człowieka było elementem dalszych rozważań. Budujące jest to, że dla zdecydowanej większości badanych pracowników (90,91%) relacje te są bardzo ważne. Jedynie dwie osoby (9,09%) uznały, iż relacje to sprawa drugorzędna

Znaczenie relacji pomiędzy opiekunem usamodzielnienia a wychowankiem w procesie usamodzielnienia było ważnym elementem diagnozy. Zdecydowana większość badanej kadry PCPR (63,64%) stoi na stanowisku, że dzięki bliskim relacjom społecznym młodzi ludzie mają większą szansę na nabycie kompetencji społecznych i osobowościowych przydatnych w dorosłym życiu. Niemal 60 % badanych uważa, że dzięki bliskim relacjom młodzi ludzie mają poczucie bezpieczeństwa i zaufania. Co drugi dyrektor PCPR (50%) jest przekonany, że dzięki bliskim relacjom młodzi ludzie mają poczucie, że są dla kogoś ważni.

Niewiele mniej osób, bo 45,45% jest zdania, że dzięki bliskim relacjom młodzi ludzie mają możliwość odnalezienia autorytetu w wychowawcach/rodzicach zastępczych. Niewiele ponad 40% respondentów uważa, że dzięki bliskim relacjom młodzi ludzie czują się akceptowani i rozumiani.

Wykres 3. Znaczenie relacji pomiędzy opiekunem usamodzielnienia a wychowankiem w drodze do samodzielności

Mówiąc o procesie usamodzielniania wychowanków pieczy zastępczej warto zastanowić się również nad tym czy rodzice zastępczy/wychowawcy placówek opiekuńczo-wychowawczych/pracownicy instytucji pomocy społecznej mają spełnione warunki organizacyjne do usamodzielnienia wychowanków. Należy podkreślić, iż opinie w tym zakresie badanych grup osób są zróżnicowane. Badani rodzice zastępczy w większości (81,82%) stoją na stanowisku, iż mają warunki ku temu aby realizować proces usamodzielniania wychowanków, będących pod ich opieką. Wychowawcy placówek opiekuńczo-wychowawczych również wyrażają takie przekonanie, ale już w mniejszym odsetku procentowym. Taką opinie podziela 59,09%. Ale już, jeżeli chodzi o pracowników instytucji pomocy społecznej to jedynie 36,36% wyraża taką pozytywną opinie. Najwięcej, bo 40,91% uważa, że te możliwości są ograniczone.

Badanych dyrektorów PCPR zapytano także jakimi cechami osobowości/kompetencjami powinni odznaczać się rodzice zastępczy /wychowawcy placówek opiekuńczo-wychowawczych /pracownicy instytucji pomocowych pełniący rolę opiekuna usamodzielnienia. Jak ujawniły analizy empiryczne aż 90,91% badanych uważa, że to poczucie odpowiedzialności jest najważniejsze. Kolejnymi istotnymi cechami osobowości ważnymi dla pełnienia tej niezwykle istotnej

funkcji są: system wartości (72,7%; empatia – 68,18%; nastawienie na dobro drugiego człowieka – 68,18%; wyrozumiałość – 59,09% oraz poczucie etyki – 50%).

Jak wynika z analizy materiału empirycznego opiekunami usamodzielnienia dla wychowanka rodzinnej pieczy zastępczej najczęściej (72,72%) zostają rodzice zastępczy w rodzinie zastępczej spokrewnionej. W pojedynczych przypadkach funkcje opiekuna obejmują rodzice zastępczy w rodzinie zastępczej niezawodowej (9,09%), osoby prowadzące rodzinny dom dziecka (9,09%). Z kolei opiekunami usamodzielnienia dla wychowanków instytucjonalnej pieczy zastępczej najczęściej są wychowawcy w placówce opiekuńczo-wychowawczej. Stanowią oni 90,91%. Dwie osoby (9,09%) wskazały, iż jest nim pracownik socjalny Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie.

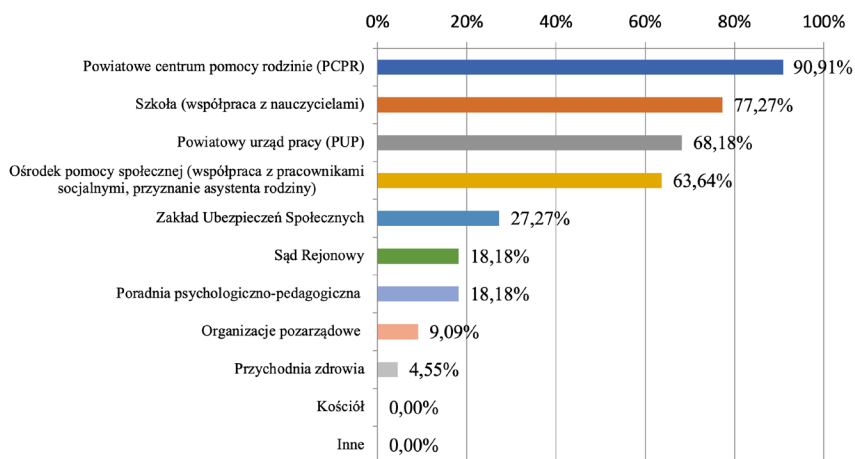
Badanym zadano także pytanie: jakie warunki Pani/a zdaniem powinny być spełnione, aby opiekunowie usamodzielnienia dawali rękojmię należytego wykonywania swoich zadań. Największy odsetek badanych, bo aż 77,27% wskazał, iż powinny ich łączyć odpowiednie (bliskie) relacje z wychowankiem. Ponad co szósty badany (18,18%) stoi na stanowisku, że powinni być w odpowiednim wieku (trudnością może być zbyt podeszły wiek). Nikt z badanych nie wskazał, iż opiekunowie usamodzielnienia powinni posiadać dość dobry stan zdrowia oraz że nie powinni być osobami z niepełnosprawnościami (ze względu na dodatkowe obciążenia zadaniami związanymi z usamodzielnieniem wychowanka). Jedna osoba (4,55%) nie wyraziła opinii w tym zakresie.

Obecnie w systemie prawnym opiekun usamodzielnienia nie otrzymuje z tego tytułu wynagrodzenia, pomimo, iż funkcja ta łączy się z odpowiedzialnością i ważnymi zadaniami wprowadzania młodego człowieka w dorosłe życie. Zapytano zatem badanych czy w ich opinii pracownicy pełniący tę funkcję powinni być z tego tytułu dodatkowo wynagradzani. Jak wynika z analizy empirycznej opinie są podzielone w tej kwestii. Połowa badanych (50%) miała problem z zajęciem jednoznacznego stanowiska, 40, 91 % uznało, iż funkcja ta powinna być płatna. Dwie osoby (9,09%) są przeciwne temu stanowisku.

Opiekun usamodzielnienia zazwyczaj powinien współpracować z różnymi instytucjami ze środowiska lokalnego bądź organizacjami pozarządowymi dla dobra wychowanka. Badania wykazały, iż w województwie lubelskim najczęściej opiekunowie usamodzielnienia współpracują z Powiatowymi Centrami Pomocy Rodzinie (PCPR) – 90,91%, szkołą w zakresie współpracy z nauczycielami

– 77,27%; Powiatowymi Urzędami Pracy – 68,18%; Ośrodkami Pomocy Społecznej w zakresie współpracy z pracownikami socjalnymi lub asystentami rodzin – 63,64%. W najmniejszym zaś stopniu wskazano na współpracę z poradniami psychologiczno-pedagogicznymi (18,18%) czy sądami rejonowymi (18,18%).

Wykres 4. Instytucje, z jakimi współpracuje opiekun w procesie usamodzielnienia dziecka

Ocena współpracy z podmiotami jest różna. Połowa badanych (50%) ocenia ją jako bezproblemową, zaś co piąty badany (22,73%) nie ma zdania lub dostrzega wiele trudności w tym współdziałaniu.

Realizacja programu usamodzielnienia jest procesem współpracy pomiędzy wychowankiem a opiekunem usamodzielnienia. Okazuje się, iż opiekunowie dostrzegają podobne problemy w tym procesie, jednak więcej osób wskazuje na problemy związane z zamieszkaniem. Dane kształtują się w następujący sposób:

- określenie przez wychowanka miejsca, w którym będzie chciał się osiedlić po opuszczeniu pieczy zastępczej – 45,45%,
- wybór drogi edukacyjnej przez wychowanka – 27,27%,
- wybór osób i instytucji, które będzie chciał wychowanek włączyć do swojego programu usamodzielnienia – 18,18%,
- opuszczenie instytucji i przeniesienie do Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego lub Młodzieżowego Ośrodka Socjoterapii lub do zakładu poprawczego – 9,09%.

Do największych problemów wychowanków przygotowujących się do usamodzielnienia należą:

- niesamodzielnność, niezaradność – 72,73%;
- zbyt małe środki finansowe – 68,18%;
- brak świadomości celów i perspektyw życiowych – 68,18%;
- niski poziom kompetencji społecznych – 59,09%;
- brak realnej oceny własnych możliwości – 45,45%;
- brak wiedzy o świecie i umiejętności społecznych i zawodowych – 45,45%;
- brak odpowiedzialności za siebie i swoje życie – 40,91%

Niestety życie dorosłe dla wielu wychowanków pieczy zastępczej jest trudnym zadaniem. Większość badanych (54,55%) podkreśla istnienie u wychowanków trudności w utrzymaniu siebie i gospodarstwa domowego. Co drugi pracownik (50%) PCPR wskazuje na powielanie negatywnych wzorców wyniesionych z domu. Ponad 1/3 badanych wskazuje na trudności w znalezieniu i utrzymaniu zatrudnienia. Jedyne ¼ badanych koordynatorów pieczy zastępczej (27,27%) podkreśla trudności w znalezieniu mieszkania wychowanków usamodzielniających się. Dodatkowymi trudnościami okazały się: samotność, brak wsparcia rodziny biologicznej (13,64%) oraz niskie kwalifikacje zawodowe wychowanków utrudniające znalezienie zatrudnienia (9,09%).

Kolejnym zagadnieniem była opinia koordynatorów pieczy zastępczej na temat znajomości przez wychowanków opuszczających pieczę zastępczą katalogu przysługujących im świadczeń. Jak wykazały analizy empiryczne połowa badanych (50%) stoi na stanowisku, że wychowankowie opuszczający pieczę zastępczą znają je bardzo dobrze. Druga grupa badanych, stanowiąca 45,45% uważa z kolei iż różnie to wygląda, trudno jednoznacznie ocenić. Jedyne 1 osoba (4,55%) badana uznała iż wychowankowie zazwyczaj nie znają katalogu przysługujących im świadczeń. Opinie koordynatorów pieczy zastępczej na temat katalogu świadczeń przysługującego wychowankom opuszczającym pieczę zastępczą /placówki opiekuńczo-wychowawcze w kontekście jego wystarczalności dla efektywnego usamodzielnienia się są podzielone. Jedna grupa (45,45%) stoi na stanowisku, że pakiet świadczeń nie jest wystarczający.

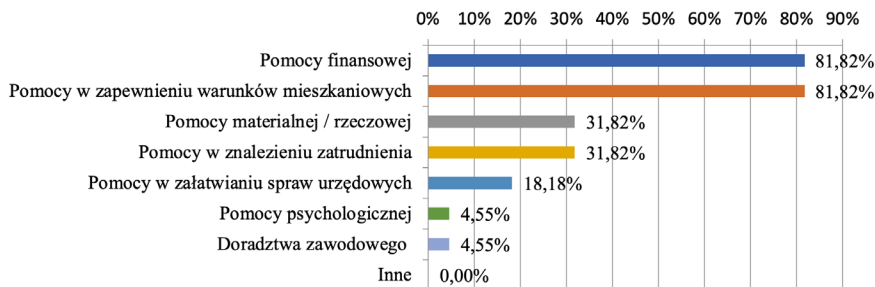
Z kolei 40,91% jest przeciwnego zdania. Jedynie 3 osoby (13,64%) nie potrafiły zająć jednoznacznego stanowiska w tej sprawie.

Badania ujawniły, iż wychowankowie opuszczający pieczę zastępczą /placówki opiekuńczo-wychowawcze w największym stopniu potrzebują:

- pomocy finansowej – 81,82% badanych,
- pomocy w zapewnieniu warunków mieszkaniowych-81,82%
- pomocy materialnej/rzeczowej-31,82%
- pomocy w znalezieniu zatrudnienia – 31,82%
- pomocy w załatwianiu spraw urzędowych – 18,18%,

Jedynie 1 osoba wskazała, iż wychowankowie potrzebują pomocy psychologicznej i doradztwa zawodowego.

Wykres 5. Zapotrzebowanie na pomoc wychowanków opuszczających pieczę zastępczą/placówki opiekuńczo-wychowawcze

Ostatnim zagadnieniem poddanym analizie była kwestia opinii kadry na temat zmian w przepisach prawa, w organizacji polityki społecznej, aby usprawnić proces usamodzielnienia się wychowanków pieczy zastępczej. Jak wykazały analizy empiryczne zdecydowana większość badanych (68,18%) uznała, iż należy wprowadzić obowiązkowe warsztaty lub szkolenia dla wychowanków pieczy zastępczej. Niespełna 1/3 badanych, bo 31,82% stoi na stanowisku, że należy wprowadzić obowiązkowe warsztaty lub szkolenia dla wychowanków pieczy zastępczej oraz wprowadzić obowiązkowe warsztaty lub szkolenia dla opiekunów usamodzielnienia dotyczących zasad i procedury procesu usamodzielnienia. Tylko 1/5 badanych (22,73%) za słuszne uważa wprowadzenie monitoringu losów usamodzielnianych wychowanków.

WNIOSKI

System pomocy społecznej w Polsce nie jest w stanie zapewnić efektywnego wsparcia wchodzącym w dorosłe życie wychowankom instytucji opiekuńczo-wychowawczych. W ciągu ostatnich lat liczba rodzin zastępczych w Polsce maleje. Niedostatek zasobów mieszkaniowych, ograniczanie pomocy materialnej ze względu na brak środków finansowych powiatów, brak czasu ze strony kadr pomocy społecznej do udzielania wychowankom pomocy pozamaterialnej i sporadyczność tej ostatniej formy, formalizacja funkcji opiekuna usamodzielnienia to mankamenty systemu pomocy w obszarze pieczy zastępczej.

Uzyskane wyniki badań skłaniają do sformułowania najważniejszych postulatów dla praktyki pomocowej. Warto podkreślić, że w Polsce nie funkcjonuje jeden indywidualny program usamodzielnienia. Każdy powiat go sobie wypracowuje. Wydaje się, iż ujenolnienie pewnych głównych założeń tego procesu usprawniłoby jego realizację. Poza tym opiekunowie usamodzielnienia nie są w stanie wywiązywać się w pełni ze swej funkcji ze względu na zbiurokratyzowanie zadań oraz przeciążenie innymi zadaniami zawodowymi. Warto podjąć dyskusję nad tym, jak odciążyc opiekunów, aby mieli oni więcej czasu na pracę z rodziną. Ponadto, w sytuacji gdy opiekunem usamodzielnienia zostaje osoba, która nie pracuje w instytucjach pomocowych, bardzo często nie zna zadań czy obowiązków jakie przypisane są osobie występującej w tej roli. Nie do końca rozumie ważność osoby opiekuna w życiu usamodzielnianego wychowanka pieczy zastępczej. Zatem warto zastanowić się nad słusznością wprowadzenia szkoleń czy warsztatów/spotkań edukacyjno-informacyjnych prowadzonych przez pracowników Powiatowych Centrów Pomocy Rodzinie dla kandydatów na opiekunów usamodzielnienia. Program takich spotkań powinien być wystandaryzowany, by każdy kandydat na opiekuna usamodzielnienia w Polsce dysponował tą samą wiedzą. Ponadto, jak wykazały analizy badawcze nie prowadzi się monitoringu losów osób usamodzielnionych. Taka analiza mogłaby być pomocna zarówno w ewaluacji procesu usamodzielnienia dla nowych wychowanków osiągniętych pełnoletniość, jak i dla tych którzy w tym procesie uczestniczą. Monitoring losów dawałby możliwość niesienia pomocy i wsparcia wychowankom, którzy napotykają na trudności u progu dorosłości. Ostatnią niezwykle ważną kwestią wydaje się być budowanie pozytywnego

wizerunku rodzicielstwa zastępczego oraz rozbudzanie świadomości społecznej w tym obszarze. Zmniejszająca się liczba rodzin zastępczych potwierdza brak zainteresowania społecznego tym zagadnieniem, które bardzo często wynika z niewiedzy i braku świadomości na temat funkcjonowania rodzin zastępczych w Polsce. Edukacja społeczna w tym zakresie może przynieść najlepsze efekty, ponieważ niewiedza wzbudza strach i lęk, a to zaś blokuje przed otwarciem się na to co nowe.

Usamodzielnienie wychowanków rodzinnej pieczy zastępczej jest procesem długofalowym, który powinien rozpoczynać się z chwilą umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej. Dla procesu usamodzielniania ważne są wyzwania systemowe i wyzwania po stronie osoby usamodzielnianej. Od strony litery prawa ten proces jest dobrze opracowany, natomiast interpretacja tych przepisów na poziomach powiatów, regionów, województw powoduje różne sposoby realizacji.

BIBLIOGRAFIA

- BMFSFJ *Gesetz zur Verbesserung der Hilfen für Familien bei Adoption (Adoptionshilfegesetz)*. Dostęp 30.11.2023 z <https://www.bmfsfj.de/bmfsfj/service/gesetze/gesetz-zur-verbesserung-der-hilfen-fuer-familien-bei-adoption-adoptionshilfe-gesetz-138362>
- Blandow, J. (2004). *Pflegekinder und ihre Familien, Geschichte, Situation und Perspektiven des Pflegekinderwesens*, 157. Juventa Verlag.
- BMFSFJ *Adoptionen und Adoptionsvermittlung*. Dostęp 20.11.2023 z <https://www.bmfsfj.de/bmfsfj/themen/familie/schwangerschaft-und-kinderwunsch/adoption/adoptionen-und-adoptionsvermittlung-73952#:~:text=Wer%20ein%20Kind%20adoptieren%20m%C3%B6chte,mindestens%2021%20Jahre%20alt%20sein>
- Bundesministerium der Justiz. (2022). *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*. Dostęp 20.11.2023 z <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>
- Bundesministerium der Justiz (2023). *Sozialgesetzbuch (SGB) – Achstes Buch (VIII) – Kinder – und Jugendhilfe – (Artikel 1 des Gesetzes v. 26. Juni 1990, BGBl. I S. 1163) § 39 Leistungen zum Unterhalt des Kindes oder des Jugendlichen*. Dostęp 22.11.2023 z https://www.gesetze-im-internet.de/sgb_8/BJNR111630990.html
- Bundesministerium der Justiz (2023). *Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) § 1688 Entscheidungsbefugnisse der Pflegeperson*. Dostęp 23.11.2023 z https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_1688.html
- Chrzanowska, P. (2017). *Proces usamodzielniania wychowanków placówek opiekuńczo – wychowawczych – wybrane aspekty*, Nr 2(50), 159.
- Destatis, Statistisches Bundesamt. *Pressemitteilung Nr. 454 vom 27. Oktober 2022*. Dostęp 29.11.2023 z https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2022/10/PD22_454_225.html
- Deutscher Verein für öffentliche und private Fürsorge e.V. (2022). *Fachlexikon der Sozialen Arbeit*. 98. Nomos.
- Deutscher Verein für öffentliche und private Fürsorge e.V. (2023). *Finanzielle Unterstützung von Pflegefamilien für 2023*. Dostęp 28.11.2023 z <https://www.moses-online.de/arbeitspapier-finanzielle-unterstuetzung-pflegefamilien-2023-deutscher-verein-oeffentliche-private-fuersorge-ev-dv>
- Domaradzki, P., Krzyszkowski, J. (2016). *Wsparcie dziecka w rodzinie i pieczy zastępczej. Ujęcie praktyczne*, Wydawnictwo UŁ.
- Ecarius, J. (2007). *Handbuch Familie*, 580. VS Verlag für Sozialwissenschaften
- Giddens, A. (2007). *Przemiany intymności. Seksualność, miłość i erotyzm we współczesnych społeczeństwach*, Wydawnictwo PWN.
- Gierszewska, R. (2011). *Instytucje pieczy zastępczej w: Rysz – Kowalczyk B. (red.) Polityka społeczna gmin i powiatów. Kompendium wiedzy o instytucjach i procedurach*, Elipsa.

- Harewska, N., Gajewska, G. (2022). *Profesjonalizacja rodzinnej pieczy zastępczej teoria i praktyka*, Wydawnictwo Impuls.
- Jamrożek, M. (1996). *Rodzina zastępcza – przeobrażenia i stan badań*, *Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne* nr 11, 57. Wydawnictwo UJK.
- Jerszow, M. (2019). *Usamodzielnienie pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej*, *Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Studia i Prace* nr 1 (37), 79-86. Wydawnictwo SGH.
- Ławniczak, D. (2014). *Podstawy prawne i system wsparcia młodzieży opuszczającej placówki opiekuńczo – wychowawcze. Deficyty obowiązujących rozwiązań systemowych*. w: Głąbicka K., Gościńiewicz M. (red.) *Praca socjalna z młodzieżą opuszczającą placówki opiekuńczo – wychowawcze*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Matejek, J. (2020). *Pieczka zastępcza nad dzieckiem jako zadanie samorządu terytorialnego*, 111. *Praca socjalna* nr 4(35).
- Miłoś, M. (2015). *Usamodzielnianie się wychowanków pieczy zastępczej*, *Dziennik kontrola i audyt* nr 4(363), 98.
- Polkowski, T. (2015). *Usamodzielnienie wychowanków instytucjonalnej pieczy zastępczej*, *Problemy opiekuńczo – wychowawcze* nr 8 (8). Wydawnictwo APS.
- Raczkowska, J. (1983). *Wychowanie w domu dziecka*, 141-142. WsiP.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej
- Warzywoda-Kruszyńska, W. (red.). (2012) *Bieda dzieci zaniedbanie wykluczenie społeczne*, Wydawnictwo UŁ.